

نظام مالیاتی انعطاف پذیر یکی از الزامات عقلی و شرعی در اقتصاد مقاومتی

امیر خادم علیزاده

استاد یار دانشکده اقتصاد دانشگاه علامه طباطبائی، aalizadeh@atu.ac.ir

چکیده

سیستم مالیاتی نقش مهمی در تأمین مالی خدمات عمومی دولت دارد که به نوبه خود می‌تواند با افزایش رفاه شهروندان و بالا بردن سطح دانش، تکنولوژی و ایجاد زیرساخت‌های اقتصادی به تخصیص منابع و رشد اقتصادی کشور کمک نماید. هدف از این مقاله، بررسی جایگاه انعطاف‌پذیری نظام مالیاتی در اقتصاد مقاومتی به‌عنوان یکی از الزامات آن می‌باشد. مبانی عقلی و شرعی انعطاف‌پذیری مالیاتی در شرایط خاص اقتصادی هم‌چون وجود تحریم‌های اقتصادی بر ضرورت تغییر نوع و تعداد پایه‌ها و نرخ‌های مالیاتی دلالت دارند. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که انعطاف‌پذیری ذاتی و درونی مالیاتی و انعطاف‌پذیری تشریحی و بیرونی با رویکردی اسلامی از طریق تعریف پایه‌های جدید مالیاتی مانند مالیات بر ثروت‌های غیرمولد، انعطاف‌پذیری مکانی مانند تغییر در مالیات‌های ملی به استانی و محلی، تغییر در نرخ‌های موجود در شرایط عادی اقتصادی می‌تواند در چارچوب اقتصاد مقاومتی ضمن تأمین منابع مالی دولت برای انجام حکمرانی خوب و اعمال سیاست‌های مالی، آستانه تحمل و تاب آوری دولت و مردم را افزایش دهد. هم‌چنین انعطاف‌پذیری در تعریف پایه‌های جدید مالیاتی با نرخ تناسبی، کارا تر از تغییر نرخ مالیاتی پایه‌های موجود در جهت افزایش آستانه تاب آوری اقتصاد و جامعه در چارچوب اقتصاد مقاومتی است.

طبقه‌بندی JEL: A1، H2، H7

کلید واژه‌ها: نظام مالیاتی، انعطاف‌پذیری، اقتصاد مقاومتی

۱- مقدمه

نظام مالیاتی کارآمد به‌خاطر جایگاه مهمی که در منابع مالی دولت‌ها دارد از اهمیت زیادی برخوردار است.

این اهمیت در شرایط خاص اقتصادی و چارچوب اقتصاد مقاومتی دو چندان می‌شود مشروط بر آن‌که اصلاحات، تعدیلات و انعطاف‌پذیری لازم در این نظام به شکل پویایی انجام شود تا بتواند دولت‌ها را در انجام وظایف حاکمیتی و حکمرانی خوب و اعمال سیاست‌های مالی کمک نموده تا آستانه تحمل جامعه و دولت را در برابر فشارها و محدودیت‌ها بالا برده و به مقاومت در اقتصاد مقاومتی معنا بخشد.

طرح بحث انعطاف‌پذیری نظام مالیاتی در شرایط کنونی کشور، اهمیت و ضرورت خاصی دارد زیرا موجب توانمند کردن و پویایی نظام مالیاتی و در نتیجه تأمین منابع پایدار مالی برای کشور در شرایط تحریم می‌شود.

انعطاف‌پذیری نظام مالیاتی در شرایط تحریم می‌تواند با کاهش آسیب‌پذیری^۱ منابع مالی پایداری برای اداره کشور بدون اتکا به درآمدهای ارزی ناپایدار تأمین نموده و به توزیع یا باز توزیع درآمدها کمک نماید چرا که نظام مالیاتی انعطاف‌پذیر و کارآمد، یکی از محورهای مهم برقراری عدالت اجتماعی در کشور تلقی می‌شود.

پرسش پژوهش این است: "آیا انعطاف‌پذیری در نظام مالیاتی از نظر عقل و شرع یک الزام در چارچوب اقتصاد مقاومتی است؟" که در راستای یافتن پاسخی علمی و فقهی برای این پرسش، فرضیه زیر ارائه می‌شود:

"انعطاف‌پذیری نظام مالیاتی به‌عنوان یک الزام برای اقتصاد مقاومتی، خاستگاه عقلی و شرعی دارد. "این الزام و خاستگاه عقلی و شرعی آن در یک تحلیل نظری و محتوایی، مورد آزمون قرار می‌گیرد.

نوشتار حاضر در بخش‌های زیر سامان یافته است:

پس از مقدمه، تعریف اقتصاد مقاومتی و انعطاف‌پذیری مالیاتی در ادبیات پژوهش می‌آید. مبانی عقلی و شرعی انعطاف‌پذیری مالیاتی در بخش سوم ارائه می‌شود. بخش چهارم به خلاصه و نتیجه‌گیری اختصاص دارد. این پژوهش در پایان با ارائه توصیه‌های سیاستی به سامان می‌رسد.

۲- ادبیات پژوهش

بررسی رابطه انعطاف‌پذیری نظام مالیاتی و اقتصاد مقاومتی نیازمند مروری کوتاه بر ادبیات موضوع می‌باشد. تا پس از تعریف هر یک بهتر بتوان به ارتباط این دو پی برد. اما الزام عقلی و شرعی بودن انعطاف‌پذیری مالیاتی برای اقتصاد مقاومتی و تاب آور در بخش مبانی نظری موضوع می‌آید.

۲-۱- تعریف اقتصاد مقاومتی

در ادبیات مربوط به اقتصاد مقاومتی در ایران هنوز بر یک تعریف جامع، اجماعی دیده نمی‌شود و تعریف‌های گوناگون راه افراط و تفریط را پیموده‌اند و صواب در پژوهش، پرهیز از این دو راه ناصواب است. یک برداشت و مفهوم نادرست از اقتصاد مقاومتی، ماندن و اتخاذ موضع انفعالی در برابر تهاجم و تهدید و تحریم‌های اقتصادی دشمن و پذیرش محدودیت‌ها و محرومیت‌هاست. در حالی که در مفهوم پردازی درست، اقتصاد مقاومتی، کسب توانمندی‌های بیش‌تر و جدیدتر و اتخاذ موضع فعال و پویا برای ایستادگی و خنثی کردن راهبردهای تحریمی بیگانگان بر اساس یک نظام کارآمد اقتصادی با تکیه بر منابع داخلی است. پس اقتصاد مقاومتی، مهندسی اقتصاد در وضعیت خاصی است که یا در خود جامعه وجود دارد، مانند قحطی، کمبود، بلایای طبیعی و کمبود منابع طبیعی و نهاده‌های تولید در یک کشور خاص یا ایجاد محدودیت‌ها و تحریم‌هایی که به این جامعه تحمیل شده و ناشی از بستن راه ارتباط و مبادله با سایر کشورهاست اما در ادبیات مربوط به اقتصاد پایدار و تاب آور که در دنیا تقریباً قدمتی صد ساله دارد، همگرایی بیش‌تری در تعاریف ارایه شده مشاهده می‌شود. به‌خصوص این همگرایی در بخش‌های خاص بیش‌تر به چشم می‌خورد. برای مثال در ادبیات اقتصاد زیست محیطی مهندسی تاب آوری^۱ را زمان و دوره بازگشت به تعادل جهانی به‌دنبال ایجاد یک اختلال یا آشوب تعریف کرده‌اند. که سیستم اقتصادی در این زمان معین، باید تغییرات ناشی از اختلال را مدیریت و کنترل نماید. و این مهندسی باید بر کارایی، ثبات و استواری و قابلیت پیش‌بینی‌کنندگی و آینده‌نگری تمرکز

1- Engineering Resilience

نماید. (لانس گوندرسون ۲۰۰۲)^۱ در بیان ویژگی‌های جامعه پایدار، مقاوم و تاب آور^۲ مواردی گفته‌اند که از جمله آن‌ها انعطاف‌پذیری و مبتکرانه^۳ عمل کردن است. - ARUP (2011)

ادواردز^۴ (۲۰۰۹) در تعریف جامعه تاب آور و مقاوم می‌نویسد: ظرفیت یک فرد، جامعه یا سیستم برای پذیرش نظم‌ی است که به یک سطح قابل قبول از عمل، ساختار و خصوصیات پایدار منجر شود. در این تعریف، معنا و ویژگی انعطاف‌پذیری در ذات تاب آوری قرار دارد به طوری که انعطاف‌پذیری در شرایط جدید، شرط و لازمه پایداری و تاب‌آوری جامعه است. تاب آوری اجتماعی^۵ به وسیله آگر^۶ (۲۰۰۰) اینچنین تعریف شده است: توانایی گروه‌ها یا جامعه‌هایی برای حریف شدن با فشارهای خارجی و اختلال و آشوب که نتیجه تغییر اجتماعی، سیاسی و زیست محیطی است. (نادیا ابسامی^۷ و دیگران ۲۰۰۶) که باز یکی از مؤلفه‌های توانایی برای مقابله با این اختلال، انعطاف‌پذیری با هدف توانمند شدن برای روبرویی و پایداری در این وضعیت جدید می‌باشد. بدیهی است این انعطاف‌پذیری در تمام زیر سیستم‌های اجتماعی جامعه و از جمله نظام مالیاتی آن مد نظر است.

البته اقتصاد مقاومتی با تاب آوری اقتصادی به لحاظ چارچوب فکری و فرهنگی قدری متفاوت است به طوری که اقتصاد مقاومتی در چارچوبی فراتر از باورهای انسانی و ملی، براساس باورها و آرمان‌های دینی شکل می‌گیرد که هم از ضمانت اجرای بیش‌تری برخوردار هستند و هم به لحاظ نظام انگیزشی، قوی تر و ماندگارترند و بر اساس آرمان‌های دینی و وعده‌های الهی، این تاب آوری و مقاومت تا مرزی که آخرت جاویدان را جانشین زنده ماندن در این دنیا نماید، ادامه می‌یابد. منظور از اقتصاد مقاومتی در این نوشتار، پایداری و تاب آوری با رویکرد و در چارچوبی اسلامی است.

1- Lance Gunderson
2- Resilient Community
3- It is Flexible, Resourceful
4- Edwards
5- SocialResilience
6- Ager
7- Nadia. P. Abesamie . et al

۲-۲- نظام مالیاتی انعطاف پذیر

طرح مسئله انعطاف‌پذیری نظام مالیاتی در چارچوب اقتصاد مقاومتی از آن جهت اهمیت بیشتری دارد که نظام مالیاتی ایران در دهه‌های اخیر انعطاف کافی در برابر تغییرات تولید ناخالص داخلی نداشته است.

چون "یکی از شاخص‌هایی که به‌طور روشن ظرفیت بالقوه یا توان مالیاتی کشور را نشان می‌دهد، سهم مالیات از تولید ناخالص داخلی است. کشش درآمدهای مالیاتی نسبت به تولید ناخالص داخلی در ایران طی دوره (۱۳۵۰-۱۳۷۲) معادل ۸ درصد برآورد شده که بیانگر فقدان انعطاف کافی در مقابل تغییرات تولید ناخالص داخلی است." (آقا نظری ۱۳۸۹، ص ۹۹)

هم‌چنین "نسبت مالیات به تولید ناخالص داخلی^۱ در پایان برنامه چهارم توسعه یعنی در سال ۱۳۸۶ به ۷/۹ درصد رسیده است که در مقایسه با بسیاری از کشورهای جهان وضعیت مناسبی در سطح بین‌المللی ندارد." (عرب مازار و آیت زایر ۱۳۸۷، ص ۷). در حالی که این نسبت در کشورهای پیشرفته از جمله OECD حدود ۳۵ درصد می‌باشد، مقدار آن در سال ۱۳۹۲ در ایران به ۱۳.۶ درصد رسیده است. برای اندازه‌گیری انعطاف‌پذیری مالیاتی می‌توان از نسبت‌هایی هم‌چون نسبت مالیات بر واردات به کل درآمد مالیاتی نیز استفاده کرد این نسبت در کشورهای پیشرفته بسیار اندک است. اما کشورهای در حال توسعه معمولاً درصد زیادی از درآمد مالیاتی را از بخش تجارت خارجی به‌خصوص مالیات بر واردات به‌دست می‌آورند. این نسبت در ایران حدود هفت درصد است که بیانگر حجم بالای واردات در تجارت خارجی و نوعی وابستگی اقتصاد ایران به مواد اولیه و کالاهای نهایی وارداتی است. شاخص دیگر نسبت مالیات بر درآمد به کل درآمد مالیاتی است. این نسبت در کشورهای پیشرفته در مقایسه با نسبت‌های دیگر مالیاتی بالاتر است. یعنی این کشورها که معمولاً بر دارایی‌هایی هم‌چون نفت تکیه ندارند ناگزیر در سایه رونق اقتصادی و رشد اقتصادی بالاتر، درآمد مالیاتی بیشتری از حقوق و درآمد اشخاص کسب می‌کنند. و بالاخره معیار دیگر نسبت مالیات بر شرکت‌ها به کل درآمد مالیاتی است. این نسبت در کشورهای پیشرفته و در حال توسعه به‌طور مشابهی بین ۱۰-۸ درصد می‌باشد. اگر انعطاف‌پذیری در شرایط

1- GDP

عادی اقتصاد ایران کم باشد رشد این مولفه نظام مالیاتی در چارچوب اقتصاد مقاومتی باید مضاعف گردد.

۲-۲-۱- انعطاف‌پذیری در اصطلاح ادبیات اقتصاد مالیات‌ها

منظور از انعطاف‌پذیری در ادبیات اقتصاد مالیات‌ها عدم وقفه یا وقفه کوتاه و اندک زمانی در جمع‌آوری و دریافت مالیات از مؤدیان مالیاتی است. بر اساس برخی مطالعات معتبر "متوسط طول وقفه جمع‌آوری مالیات‌های مستقیم در ایران حدود ۱۱ ماه است. تأخیر وصول در مالیات بر شرکت‌ها ۱۲.۶، مالیات بر ثروت ۲.۷ و مالیات بر درآمد ۱۳.۶ ماه است. متوسط کشش قیمتی این گروه مالیاتی نیز تقریباً ۱.۱۳ برآورد شده است. متوسط تأخیر جمع‌آوری مالیات‌های غیرمستقیم تقریباً یک ماه و کشش قیمتی بیش از واحد یعنی ۱.۳۴ برآورد شده است بنابر این در اقتصاد ایران درآمدهای مالیات مستقیم کم کشش و وصول مالیات با تأخیر طولانی همراه بوده و درآمدهای مالیات غیرمستقیم انعطاف‌پذیر و بدون وقفه صورت می‌گیرد.

تنزی^۱ (۱۹۷۷)، با استفاده از مدل‌های اقتصادسنجی به مقایسه نسبی بین هزینه تأمین مالی تورم (کاهش درآمدهای حقیقی مالیاتی) پرداخته و نشان می‌دهد وجود وقفه‌ها در جمع‌آوری مالیات‌ها، عایدات حاصل از تأمین مالی تورمی را تحت تأثیر قرار می‌دهد.

چودری^۲ (۱۹۹۱) با استفاده از داده‌های ۲۸ کشور در حال توسعه از جمله ایران طی دوره ۱۹۷۰-۸۷ تأخیر وصول مالیات را برای کشورها برآورد کرده است. تأخیر وصول مالیات برای ایران چهار ماه برآورد شده است. " (محموزاده و اصغرپور، ۱۳۸۶، ص ۱۱)

۲-۲-۲- انعطاف‌پذیری نظام مالیاتی در چارچوب اقتصاد مقاومتی

منظور از انعطاف‌پذیری در این نوشتار نوعی پویایی، تعدیل و سازگاری نظام مالیاتی با شرایط جدید و تقریباً غیرمنتظره با هدف حفظ و ثبات درآمدهای مالیاتی در

1- Tanzi

2- Choudhry

جهت تأمین هزینه کافی برای مخارج عمومی و هزینه‌های دولت می‌باشد. این انعطاف پذیری، ضمن شفافیت در قلمرو گسترده‌ای از تغییر نرخ‌ها و پایه‌های مالیاتی موجود و معافیت‌های مالیاتی یا تعریف پایه‌های جدید مالیاتی با توجه به حد آستانه ظرفیت مالیاتی کشور قابل اجرا است. پس منظور از انعطاف پذیری در فضای اقتصاد مقاومتی اعم از این اصطلاح است. بدیهی است کاهش وقفه وصول مالیات به‌خصوص در شرایط خاص اقتصادی مثل جنگ و تحریم یکی از لوازم عقلی اقتصاد مقاومتی است چون به تحقق سریع تر درآمدهای پایدار و با ثبات برای تأمین هزینه‌های دولتی در جهت مقابله با تحریم‌ها و کنترل آن‌ها کمک می‌کند.

۲-۳- امکان انعطاف‌پذیری مالیاتی بر اساس قوانین موجود در ایران

گرچه در سال‌های اخیر شاهد تحول و اصلاحاتی در نظام مالیاتی از جنبه نظری و اجرایی بوده‌ایم ولی هنوز پویایی مالیاتی، در حد مطلوب نیست. "در کشورهای توسعه یافته قوانین مالیاتی از انعطاف‌پذیری بالاتری برخوردارند. اصولاً مهم‌ترین کارکرد مالیات بعد از تأمین بودجه، هماهنگ کردن اقتصاد و انتظام بخشیدن به آن است. اما در این بخش چندان نظام مالیاتی فعال ظاهر نشده و به نوعی قوانین مقطعی در شرایط و اوضاع و احوال نابسامان اقتصادی شکل نمی‌گیرند و به ثمر نمی‌نشینند. البته در شرایط عمومی اقتصاد، قوانینی برای بهبود درآمدهای اقتصادی و شفافیت و نظم بخشی به اقتصاد تدوین می‌شوند که مالیات بر مجموع درآمد، مالیات سبز و مالیات بر سرمایه نمونه‌ای از آن‌هاست و در اصلاحیه جدید قانون مالیات‌ها درج شده است. ولی در شرایط خاص اقتصادی، آن انعطاف‌پذیری لازم به چشم نمی‌خورد. البته با اجرای طرح جامع مالیاتی، بخش عمده‌ای از مشکلات حل می‌شود و وصول مالیات واقعی منجر به برقراری عدالت، شفافیت و استقلال اقتصادی کشور خواهد شد." (تراب‌زاده ۱۳۹۳) علاوه بر این سیری در قوانین مالیاتی ایران وجود رویکرد انعطاف‌پذیری در این قوانین را تأیید نمی‌کند. برای مثال: نرخ مالیات برای همه نوع شرکت اعم از شرکت‌های ایرانی و شرکت‌های خارجی (شعب و نمایندگی‌ها) ۲۵ درصد است که به‌طور یکسان اعمال می‌گردد. در حالی که در شرایط اقتصاد مقاومتی، انعطاف‌پذیری اصولی و کارشناسانه در این نرخ، لازم و ضروری است.

۲-۴- پیشینه علمی موضوع

پس از طرح مسئله "انعطاف‌پذیری نظام مالیاتی در چارچوب اقتصاد مقاومتی" در جستجوی پیشینه علمی این عنوان، منابع قابل ذکری در ادبیات داخلی به دست نیامد. با این حال به چند نمونه در زیر اشاره می‌شود.

۲-۴-۱- پیشینه مطالعه‌ها در ایران

تتبع کافی درباره پیشینه علمی این عنوان در مطالعات داخلی نتایجی نداشت و آن‌چه که بعضاً وجود داشت توجه به انعطاف‌پذیری به عنوان یک ویژگی برای نظام مالیاتی بود که دو مورد در زیر می‌آید:

- تقی پور (۱۳۷۸) با استفاده از داده‌های سالانه دوره ۷۷-۱۳۴۲ متوسط طول وقفه جمع‌آوری کل مالیات را حدود شانزده ماه و کشش قیمتی درآمدهای مالیاتی را ۰/۹ برآورد نموده است.

- فرزین‌وش و همکاران (۱۳۸۲) متوسط وقفه مالیاتی را شانزده ماه و کشش قیمتی را ۰/۷۲ در نظام مالیاتی ایران برآورد نموده‌اند. (محمودپور و اصغرپور ۱۳۸۶، ص ۱۱)

- محمودزاده و اصغرپور (۱۳۸۶) در تحقیقی با عنوان "بررسی انعطاف‌پذیری و وقفه وصول درآمدهای مالیات مستقیم و غیرمستقیم در ایران" با تأکید بر این‌که جمع‌آوری مالیات‌ها همواره یکی از مسائل مطرح در کشورهای در حال توسعه بوده است می‌نویسند: چنان‌چه وقفه جمع‌آوری مالیات‌ها طولانی و سیستم مالیاتی این کشورها انعطاف‌ناپذیر باشد، تورم، درآمدهای حقیقی مالیاتی را کاهش خواهد داد. در این مقاله، انعطاف‌پذیری و وصول درآمدهای مالیاتی به تفکیک منابع مالیاتی در ایران با استفاده از داده‌های فصلی طی ۳:۱۳۶۰-۴:۱۳۸۲ و روش همجمعی بررسی شده است.

- شمس‌الدین و شهرکی (۱۳۹۰) به خصوصیات برای الگوی مالیاتی اشاره می‌کنند که از جمله آن‌ها انعطاف‌پذیری است به طوری‌که در شرایط رونق، درآمد بیش‌تری کسب کند و در شرایط رکود فشار کم‌تری بر افراد تحمیل کند.

۲-۴-۲- پیشینه مطالعه‌ها در خارج از ایران

از آن جا که انعطاف‌پذیری یکی از مولفه‌های تاب‌آوری در ادبیات اقتصاد تاب‌آوری در کشورهایی است که سال‌ها در این‌باره نهادسازی و فرهنگ‌سازی کرده و خود را آماده مواجهه با بلایای طبیعی و بحران‌های اقتصادی و اجتماعی و محیط زیستی نموده‌اند، می‌توان پیشینه فراوانی یافت که به برخی از آن‌ها در زیر اشاره می‌شود:

- لانس گوندرسون^۱ (۲۰۰۲) با طرح مهندسی تاب‌آوری در شرایط اختلال‌های زیست‌محیطی به این نتیجه می‌رسد که اقتصاد مقاومتی باید تغییرات پدیدآمده را مدیریت و کنترل کند تا دوباره به تعادل برگردد.

- کریدی و جمل^۲ (۲۰۰۷) در مقاله‌ای با عنوان "انعطاف‌پذیری مالیات‌های مصرفی" به تحلیل گسترده انعطاف‌پذیری اشکال مختلف برقراری مالیات بر مصرف پرداخته است.

- گزارش دولت اسکاتلند^۳ (۲۰۱۳) در تعریف تاب‌آوری آورده است: تاب‌آوری ظرفیت یک فرد، جامعه یا سیستم به منظور پذیرش یک سطح قابل قبول از پایداری در وظیفه، ساختار و هویت می‌باشد.

بنابراین بدون پیشینه پژوهشی قابل اتکایی، ناگزیر هدف یا سهم این مطالعه در ادبیات اقتصادی مالیات‌ها در فضای اقتصاد مقاومتی مورد اشاره قرار می‌گیرد تا نسبت این مطالعه با ادبیات کلی موجود روشن شود. این نوشتار در صدد است تا به بررسی انعطاف‌پذیری در نظام مالیاتی به عنوان یک الزام در اقتصاد مقاومتی از منظر عقل و شرع بپردازد.

۳- مبانی عقلی و شرعی انعطاف‌پذیری مالیاتی

وقتی در زمینه امکان، جواز یا لزوم انعطاف در سیستم مالیاتی به‌خصوص انعطاف در پایه‌های مالیاتی صحبت می‌شود در واقع وارد حیطه چرایی و چگونگی و به تعبیر

1- Lance Gunderson

2- John Creedy and Norman Gemmell

3- Scottish Government

روش شناسانه، مبانی آن شده‌ایم. در این بخش چرایی و چگونگی انعطاف‌پذیری مالیاتی از منظر عقل و شریعت اسلام باختصار مورد اشاره قرار می‌گیرد.

۳-۱- مبانی عقلی انعطاف‌پذیری مالیاتی

استدلال‌های عقلی و عقلایی متعددی از این نظریه حمایت می‌کند که دولت باید همواره برای اعمال حاکمیت و انجام وظایف نهادی و قانونی خود از منابع پایداری به‌خصوص در شرایط خاص اقتصادی و سیاسی برخوردار باشد.

الف. لزوم عقلی تأمین منابع پایدار دولت برای انجام وظایف اقتصادی، سیاسی و دینی و فرهنگی

توجیه عقلی انعطاف‌پذیری مالیاتی با بیانی ساده، ضرورت تکیه دولت برای انجام وظایف اقتصادی، سیاسی و دینی و فرهنگی، بر منابعی پایدار است که در ازای ارائه خدمات و فراهم کردن زیرساخت‌های اقتصادی برای عاملان اقتصادی به طور متناسب از صاحبان درآمدها می‌تواند اخذ نماید و مالیات به‌عنوان حق مالی نظام اسلامی، بسته به شرایط و میزان هزینه‌ها، متغیر و انعطاف‌پذیر خواهد بود.

علاوه بر تأمین هزینه‌های متعارف، توسعه و رشد اقتصادی کشور اسلامی با هدف افزایش امکانات و رفاه مادی و معنوی شهروندان و اقتدار کلان جامعه، عقلا بر پایه وضع مالیات عادلانه بر افراد متمکن از پرداخت این حق مالی، میسر می‌شود.

ب. اصل پرداخت بیش‌تر در برابر انتفاع بیش‌تر

خانوارهایی که با درآمدهای بیش‌تر، کالاها و خدمات بیش‌تری مصرف می‌کنند و صاحبان بنگاه‌ها که در یک اقتصاد با استفاده از زیرساخت‌های ارتباطی، راه‌ها، خدمات اداری و شهر و بهداشت و... درآمد به‌دست می‌آورند، به حکم عقل، باید پرداخت بیش‌تری در ازای انتفاع از این امکانات عمومی و دولتی داشته باشند.

علاوه بر دلیل عقلی، سیره و رویه عقلا نیز چنین حکمی دارد که در حالت عادی باید در برابر انتفاع بیش‌تر، پرداخت بالاتری داشته باشند و در هنگام بحران‌ها و بلایای طبیعی و فاجعه‌های بشری از جمله جنگ و تحریم، صاحبان دارایی‌های بیش‌تر و درآمدهای بالاتر در اولویت پرداخت بیش‌تر می‌باشند.

۳-۲- مبانی شرعی انعطاف پذیری مالیاتی

اساساً در ذات آموزه‌های دینی و قوانین اقتصادی و غیراقتصادی در شریعت اسلامی، برای حفظ جامعه پایدار^۱ و تاب‌آور^۲ نوعی انعطاف‌پذیری اصولی وجود دارد.

۳-۲-۱- انعطاف‌پذیری ذاتی و درونی مالیات‌های اسلامی

برای نمونه مالیات‌های شرعی هم‌چون خمس و زکات در نصاب‌های مختلف آن به‌خصوص در نصاب‌های بالاتر، حالت مالیات تناسبی با نرخ ثابت دارند که در دوران رکود، با کاهش مقدار مالیات، موجب خروج از رکود و در وضعیت تورمی، با افزایش مقدار درآمدهای مالیاتی در همان نرخ تناسبی، از تقاضای مصرفی جامعه کاسته و موجب کاهش تقاضای کل و مهار تورم می‌شوند. این خاصیت که در ادبیات اقتصاد مالیات‌ها از آن با عنوان تثبیت‌کنندگی خودکار^۳ تعبیر می‌شود را می‌توان نوعی انعطاف‌پذیری ذاتی و درونی مالیات‌های اسلامی نامید که بدون اختلال در شرط تعادل سراسری اقتصاد، به تثبیت اقتصادی نیز کمک می‌کنند. از نقطه نظر تاریخ اسلامی به‌خصوص تاریخ اقتصاد مالیات‌های صدر اسلام که از حجیت و اعتبار شرعی در نزد عموم مسلمانان برخوردار است، انعطاف‌پذیری به معنای تغییر پایه‌های مالیاتی در زمان پیامبر (ص) در منابع تاریخی گزارش نشده است و شاید انعطاف در تشریح تدریجی خمس و زکات و جزیه و خراج را بتوان از ناحیه خداوند یافت که در فقه قرآن با عنوان "التنجیم فی التشریح" معروف است. در ادبیات مالیات‌های اسلامی نیز سیر تدریجی تشریح به شواهد قطعی تاریخی در صدر اسلام دیده می‌شود. چون "نخستین مالیات، خمس بود که در سال دوم هجرت وضع شد. در سال هفتم هجرت پس از فتح خیبر، خراج و در سال هشتم هجرت پرداخت زکات که قبلاً مستحب بود، الزامی شد بالاخره در سال هفتم یا هشتم جزیه مقرر گشت." (صدر ۱۳۷۵، ص ۷۱ به نقل از شهابی، ادوار فقه، ج ۱ و اجتهادی، وضع مالیاتی، ۱۸۷)

1- Community
2- Resilient
3- Auto Stabilization

از سوی دیگر "شواهدی در دست است که میزان خراجی که در صدر اسلام وضع می‌شده ثابت نبوده است، بلکه متناسب با نوع محصول و حاصلخیزی زمین بوده است." از جمله مالیات‌های اسلامی، خراج می‌باشد که حکم مالیات داشت نه اجاره، چون زمین در مالکیت صاحبان سابق آن باقی می‌ماند. (مارودی ۱۶۷) صرف‌نظر از آن که خراج در مفاهیم فقهی اجاره تلقی شود یا مالیات، تأثیری در معنای اقتصادی آن نخواهد داشت. هر درآمد ثابتی که سالانه از زمین اخذ شود، خراج تلقی می‌شود. خواه این درآمد به صورت اجاره باشد و خواه به شکل مالیات " (صدر ۱۳۷۵ ص ۹۵) قراین موجود حاکی است که پیامبر اکرم (ص) از هر جریب تاکستان‌ها و نخلستان‌ها بیش از گندم‌زارها خراج می‌ستاندند. خراج مزارع خیبر برابر با نیمی از محصول آن بود که به پیشنهاد ساکنان مقرر شده بود. پیامبر اکرم (ص) هر ساله مأموری برای ارزیابی محصول این ناحیه به خیبر می‌فرستادند. " (آیتی، ۴۷۱ و ۴۸۱)

در این‌جا نوعی انعطاف‌پذیری در میزان این مالیات ثابت مشاهده می‌شود که به ارزش انواع مختلف یک پایه واحد مالیاتی بستگی داشته است. حتی معافیت مالیاتی اراضی غیرقابل کشت نیز در راستای همین انعطاف‌پذیری نظام مالیاتی قابل تعبیر می‌باشد. اما در بخشی دیگر از این دوره تاریخی صدر اسلام، امام علی (ع) سالانه بر اسب‌ها و قاطرها نوعی مالیات مستقیم وضع فرمودند. در روایت صحیح از امام علی (ع) وارد شده است:

"وضع امیرالمؤمنین (ع) علی الخیل العتاق الراعیه فی کل فرس فی کل عام دینارین و جعل علی البرازین دینارا" (حر عاملی ۱۳۹۱ ج ۶، باب ۱۶، حدیث اول)

برقراری نوعی مالیات مستقیم و ثابت به میزان دو دینار در سال بر اسب و یک دینار بر قاطر ضمن انعطاف‌پذیری در اصل برقراری مالیات شرعی در دولت امام علی (ع) بیانگر توجه به عدالت مالیاتی به‌خاطر تفاوت در ارزش اقتصادی این دو پایه مالیاتی در دوران آن حضرت است. در دوران امامت آن حضرت، میزان مالیات بر سایر پایه‌های مالیاتی کاهش یافت اما این پایه‌های جدید مالیاتی اضافه گردید یعنی انعطاف‌پذیری در

گسترش پایه‌های مالیاتی و تخفیف مقدار یا نرخ مالیاتی در پایه‌های مالیاتی موجود بود^۱. تفصیل تاریخی این موارد در کتاب‌های تاریخی قابل مطالعه است^۲.

هم‌چنین "یک نمونه از وضع خراج توسط حضرت علی (ع) حاکی از آن است که بر زمین‌هایی که از آب رود فرات مشروب می‌شدند، به شرح زیر خراج وضع می‌شد. از هر جریب گندم‌زار اگر پرمحصول بود یک درهم و نیم و یک صاع، اگر محصول آن متوسط بود، یک درهم، و اگر کم محصول بود یک سوم درهم، از هر جریب زمین زیر کشت جو برابر با نصف خراج گندم، و از هر جریب نخلستان ده درهم، از هر جریب تاکستان که به محصول نشسته باشد ده درهم، و سایر محصولات معاف از خراج بودند. (اجتهادی، وضع مالی ۲۳۵-۲۳۶ به نقل از بلاذری) موارد ذکر شده نشان می‌دهد که به رغم اختلاف خراج در مناطق مختلف و نیز در زمان خلیفه دوم با زمان خلافت حضرت علی امیرالمؤمنین (ع)، در همه موارد خراج متناسب با نوع محصول و باروری زمین بوده است. برطبق روایتی که بلاذری نقل می‌کند، یحیی بن آدم از حسن بن صالح علت اختلاف مقادیر خراج را در محل‌های مختلف سؤال کرد و او پاسخ داد که به علت قرب یا بعد اراضی به اسواق بوده است." (صدر ۱۳۷۵، ص ۹۷ به نقل از بلاذری)

این‌ها موارد اندکی است که به گواهی اسناد معتبر تاریخی وقوع انواعی از انعطاف‌پذیری مالیات‌های اسلامی را در زمان پیامبر (ص) و ائمه (ع) نشان می‌دهد که چون سخن یا فعل و یا تقریر و امضای آن‌ها بوده، برای ما نیز حجیت شرعی دارد اما آیا گزارشگران تاریخ صدر اسلام رویکرد ادبیات مالیاتی در ثبت تغییرات مالیاتی در آن عصر را داشته‌اند؟ مسلماً جواب منفی است یعنی چه بسا موارد فراوانی از انعطاف‌پذیری‌های مالیاتی در صدر اسلام و عصر امامت تا عصر سفارت نواب اربعه امام عصر (عج) تا نیمه قرن سوم هجری به وقوع پیوسته و به ما گزارش نشده است. در عصر غیبت کبری نیز بنا بر قبول نیابت فقیهان جامع‌الشرایط انعطاف‌پذیری مالیاتی در چارچوب فقهی خاص خود در موارد خاص و شرایط ویژه اقتصادی، سیاسی و بر اساس موضوع‌شناسی مالیاتی و بهره‌گیری از کارشناسان خبره نظام مالیاتی حجیت خواهد داشت و این همه دلیل شرعی انعطاف‌پذیری نظام مالیاتی در چارچوب اقتصاد مقاومتی

۱- امروزه در کشورهای OECD همراه با کاهش نرخ‌های مالیات بر درآمد اشخاص و شرکت‌ها، تأکید زیادی بر گسترش پایه‌های مالیاتی وجود دارد.

۲- رک: فتوح البلدان ص ۷۳، منابع مالی دولت اسلام ۱۳۵۶ ص ۲۸۷.

است. بدیهی است با تتبع و اجتهاد در روایات و فقه مالیات‌ها به دلایل بیش‌تری در عرصه سنت دست می‌یابیم که نیازمند تسلط بر دستگاه اجتهاد و علم اصول فقه و فقه الحدیث می‌باشد و در مجال این نوشتار نمی‌گنجد.

۲-۲-۲- انعطاف‌پذیری تشریحی و بیرونی مالیات‌های اسلامی

موارد پیشین همگی انعطاف‌پذیری در دایره مالیات‌های ثابت و منصوص بود. اما لزوم تأمین نیازهای مختلف حکومت و نظام اسلامی در شرایط مختلف زمانی، نوعی زمینه قانونی برای برقراری مالیات جدید یا تغییر نرخ و پایه و مقدار مالیات از سوی حاکم اسلامی فراهم نموده است که به‌عنوان یک راهبرد کلی، از توجیه نظری و فقهی در متون اسلامی برخوردار است و شهید سید محمدباقر صدر (رحمه الله علیه) با تعبیر "منطقه الفراغ" از آن یاد می‌کند. در چنین بستر شرعی که نوعی آزادی نظر و قانون‌گذاری برای حاکم جامع‌الشرایط اسلامی است، مالیات‌های متغیر و انعطاف‌پذیر، ابزاری مالی برای تأمین مصالح جامعه اسلامی است که در چارچوب فقه پویای صاحب جواهری با توجه به مقتضیات زمان و مکان و از جمله شرایط جنگ، دفاع، تحریم و... برقرار می‌شوند.^۱

(برای آشنایی با تبیین نظریه "منطقه الفراغ" ر. ک: حکمت نیا، ۱۳۸۱)

۳-۳- انعطاف‌پذیری به‌عنوان یکی از اصول نظام مالیاتی کارآمد

در ادبیات جدید اقتصاد مالیات‌ها تحت عنوان اصول طراحی کارآی نظام مالیاتی به چهار اصل زیر تصریح شده است:

- ۱- سهولت^۲
- ۲- خنثایی^۳ (نسبت به شرط کارآیی در اقتصاد)
- ۳- ثبات و پایداری^۴
- ۴- انعطاف‌پذیری^۵

۱- ر. ک: الصدر، السید محمد باقر، اقتصادنا، ۱۴۱۷ق.

2- Simplicity
3- Neutrality
4- Stability
5- Flexibility

در توضیح انعطاف‌پذیری چنین می‌گویند: یک سیستم مالیاتی باید به اندازه کافی انعطاف‌پذیر باشد تا بتواند نسبت به هر تغییری واکنش نشان دهد. به خصوص در یک اقتصاد پویا و پایداری که در اقتصاد جهانی در حال رشد می‌باشد^۱. یعنی انعطاف‌پذیری یکی از اصول پایداری و تاب‌آوری و در عین حال رشد اقتصاد از طریق تأمین درآمدهای پایدار برای دولت و در نتیجه رشد اقتصادی است.

۳-۴- انعطاف در پایه‌های مالیاتی در چارچوب اقتصاد مقاومتی

در هر نظام مالیاتی می‌توان بر مبنای سه پایه اصلی درآمد، مصرف و دارایی مالیات گرفت. اگر در شرایط خاص اقتصادی مثلاً رکود ناشی از تحریم اقتصادی، درآمد افراد کاهش یابد، میزان مالیات بر پایه درآمد نیز کاهش می‌یابد و ممکن است با فرض عدم اتکا به درآمدهای نفتی یا تحریم فروش آن، دولت در اجرای طرح‌های عمومی و عمرانی با مشکل مواجه شود که خود، شرایط مقاومت را سخت‌تر خواهد کرد.

در این‌جا به حکم ضرورت حفظ بنیه اقتصادی و دفاع دولت و بر مبنای لزوم حفظ منافع اجتماعی، دولت متعارف و اسلامی می‌تواند پایه‌های جبرانی هم‌چون مالیات بر ثروت به خصوص ثروت غیرمولد وضع نماید.

هم‌چنین با همین مبانی نظری و شرعی، دولت می‌تواند با تعریف خاص و در دوره معین، مالیات بر مصرف برخی کالاها (هم‌چون کالاهای تولید داخل یا تولید با نهاده‌های داخلی) را کاهش و مالیات بر کالاهای وارداتی را افزایش دهد تا آستانه تحمل اقتصاد کشور را بالا ببرد. پس انعطاف‌پذیری نظام مالیاتی می‌تواند در حوزه تعریف پایه‌های جدید مالیاتی یا تغییر درصد مالیات بر پایه‌های موجود تبلور یابد.

نمونه دیگر از انعطاف‌پذیری مالیاتی می‌تواند موجب کاهش فشار تحریم از طریق محدودسازی مصرف کالای ارزبر و استراتژیکی هم‌چون انرژی فسیلی مثل بنزین وارداتی باشد. در این‌جا نوعی مالیات زیست‌محیطی می‌تواند مردم را به تغییر رفتار استفاده از وسایل نقلیه شخصی به حمل و نقل عمومی تشویق نماید و مصرف این کالاهای وارداتی را کاهش دهد و چون کاهش آلودگی زیست‌محیطی را نیز به دنبال دارد

1- The Scottish Government, Edinburgh 2013: P61

به نوعی موجب کاهش هزینه‌های منفی خارجی از جمله هزینه‌های درمانی می‌شود و در اصطلاح دارای منافع مضاعف در سطح کلان اقتصاد می‌باشد.

دولت اسلامی می‌تواند برای بالا بردن آستانه تحمل و انعطاف در برابر تنگناهای ارزی ناشی از تحریم و حتی برای کنترل تورم که موجب تضعیف این آستانه تحمل و اتحاد و همبستگی جامعه می‌شود، نرخ‌های مالیاتی موجود را تغییر یا پایه‌های مالیاتی جدیدی تعریف کند که در صدر اسلام به‌خصوص هنگام جنگ یا شرایط خاص پس از جنگ، سابقه داشته است. برای نمونه، دولت می‌تواند نرخ مالیات بر مصرف بر کالاهای لوکس وارداتی یا کالاهایی که میزان ارزشی آن‌ها بسیار بالا بوده و در سبد کالاهای ضروری مردم جایی ندارند را تا چند برابر افزایش دهد در نتیجه تخصیص منابع کمیاب ارز را بهبود بخشد و این جزء وظایف دولت‌هاست که به تخصیص بهینه منابع کمک کنند. حتی از برخی خدمات خود به شهروندان در شرایط خاص، نوعی عوارض یا مالیات بر مصرف وضع نماید.

همان‌طور که بر تولید آثار خارجی منفی با هدف جلوگیری از انتشار آلاینده‌ها و آلودگی محیط‌زیست مالیات وضع می‌شود.^۱ به این منوال از هر تولید یا مصرفی که موجب کاهش توان مقاومت در شرایط تحریم می‌شود، دولت می‌تواند نوعی مالیات وضع کند با این انگیزه که وابستگی به منابع کم‌تر، منجر به افزایش توان و نیروی بردباری ملی و مقاومت جامعه در برابر چالش‌های ناشی از تحریم یا هر نوع آسیب‌پذیری جامعه می‌شود.

انعطاف‌پذیری در تعریف پایه‌های جدید مالیاتی در دولت با رویکرد اسلامی با نرخ تناسبی، بهتر و کارآمدتر از تغییر نرخ مالیاتی پایه‌های موجود می‌باشد و به نظر می‌رسد این ایده از مذاق و فرهنگ مالیات‌های شرعی قابل برداشت و با فقه اقتصادی سازگار باشد. برای این ایده دو دلیل به ذهن می‌رسد:

۱- صرف‌نظر از چند نوع مالیات ثابت هم‌چون زکات فطره، بیش‌تر مالیات‌های شرعی دارای نرخ تناسبی می‌باشند که یک حکمت اقتصادی آن، می‌تواند خاصیت تثبیت‌کنندگی و عدم اخلال به سیستم قیمت‌های نسبی و شرط کارآیی باشد.

1- Tax on Negative externality

۲- تغییر نرخ تناسبی ثابت به نرخهای تصاعدی یا تنازلی، ضمن اخلاص در اقتصاد و قیمت‌های نسبی، موجب کاهش کارایی اقتصادی و کاهش انگیزه پرداخت و افزایش فرار مالیاتی و در نتیجه کاهش مقدار مالیات‌ها در سطح کلان می‌شود. در سنت و سیره عملی پیامبر (ص) و امامان معصوم (ع) و در دایره تشریح مالیات‌های متغیر حکومتی نیز بیش‌تر شاهد تعریف پایه‌های جدید مالیاتی برای تأمین هزینه‌های عمومی حکومت اسلامی در شرایط خاص بوده‌ایم.

۳-۴-۱- نسبت انعطاف‌پذیری مالیاتی با اقتصاد مقاومتی

انعطاف‌پذیری قوانین اقتصادی و حقوقی یکی از الزامات اقتصاد مقاومتی است یعنی همواره به‌عنوان یک اصل قطعی باید بسته به شرایط خاص و با هدف حفظ آستانه تحمل جامعه و اقتصاد توسط کارشناسان به شکل پویایی به‌کار گرفته شود. در این راستا، انعطاف‌پذیری سیاست‌های مالی و مالیاتی را می‌توان یک الزام یا اصل مهم برای اقتصاد مقاومتی تلقی نمود. مسلماً یکی از شروط انجام انعطاف‌پذیری مالیاتی، توجه به کشش‌های مالیاتی است که این انعطاف بسته به مقدار کشش مالیاتی کالاها و خدمات متغیر خواهد بود.

۳-۵- مالیات در چارچوب اقتصاد مقاومتی فراتر از منبع تأمین هزینه‌های

دولت

در ادبیات اقتصادی، مالیات اصلی‌ترین منبع درآمد دولت‌ها محسوب می‌شود که هدف از آن تأمین هزینه‌های دولت می‌باشد. گرچه دولت می‌تواند در قالب سیاست‌های کلان مالی و در قالب بودجه سالانه خود از این منبع درآمد برای تحقق تمام اهداف اقتصادی اعم از هزینه‌های جاری و عمرانی استفاده کند اما در رویکرد حقوقی نسبت به تعریف مالیات به نکاتی تصریح می‌شود که با هدف این نوشتار نزدیک‌تر است. در یکی از متون معتبر حقوقی معاصر در تعریف مالیات آمده است:

"مالیات سهمی است که به موجب اصل تعاون ملی و بر وفق مقررات، هریک از سکنه کشور، موظف است که از ثروت و درآمد خود به منظور تأمین هزینه‌های عمومی

و حفظ منافع اقتصادی، سیاسی یا اجتماعی کشور به قدر قدرت و توانایی خود به دولت بدهد." (جعفری لنگرودی ۱۳۹۸، ص ۶۰۱)

در این تعریف حقوقی- اقتصادی، هدف از مالیات، علاوه بر تأمین هزینه‌های عمومی، حفظ منافع اقتصادی، سیاسی یا اجتماعی است و میزان مالیات هم بر اساس ظرفیت و توانایی مالیات‌دهندگان تعیین می‌شود.

در چارچوب اقتصاد مقاومتی، نگرش پویا نسبت به این ابزار مالی مهم ایجاب می‌کند که دولت‌ها با واقع‌نگری نسبت به توان و ظرفیت مالیاتی افراد به گونه‌ای انعطاف‌پذیر رفتار نمایند. از ناحیه اهداف مالیات ستانی نیز در شرایط خاص هم‌چون جنگ، تحریم، بحران مالی و بلایای طبیعی، نگاه به مالیات، فراتر از منبع درآمد برای تأمین هزینه‌ها بوده و عاملی برای حفظ استقلال و انسجام اجتماعی و حفظ توانمندی در مواجهه با این وضعیت‌های خاص باشد.

۳-۶- انعطاف‌پذیری مکانی

انعطاف‌پذیری می‌تواند به معنای انعطاف‌پذیری مکان اخذ مالیات نیز تفسیر و به کار گرفته شود. مالیات‌های محلی و استانی بر اساس واقعیت‌های اقتصاد و توان مالی مؤدیان بوده و می‌تواند به عدالت اجتماعی کمک نماید و انگیزه پرداخت مالیات را بیش‌تر و درآمد مالیاتی دولت را باثبات‌تر نماید که در شرایط تحریم از اهمیت بیش‌تری برخوردار است. در ادبیات اقتصاد مالیات‌ها، الگوهای مالیات محلی فراوانی وجود دارد که به‌عنوان مبنای تجربی مفیدی می‌تواند به کار آید. انعطاف‌پذیری در پایه‌های مالیاتی در مکان‌های مختلف، می‌تواند یک تفسیر دیگر تلقی شود که در ارتباط با مالیات‌های استانی مفهوم عملی و اجرایی بیش‌تری دارد.

"استان‌ها و مناطق مختلف از نظر اوضاع اقتصادی، اجتماعی و مزیت‌های تولیدی با یکدیگر تفاوت دارند. در نتیجه نرخ‌ها و پایه‌های مالیاتی در استان‌ها و مناطق مختلف گاهی متفاوت است. از طرف دیگر، وضعیت رفاهی و توزیع درآمد نیز در استان‌ها و مناطق با یکدیگر فرق دارد. این امر می‌تواند راهنمای خوبی در برقراری مالیات محلی باشد و به اصلاح توزیع درآمد کمک کند." (پژویان ۱۳۸۳)

۳-۷- گستره انعطاف پذیری نظام مالیاتی

البته انعطاف‌پذیری نظام مالیاتی در اخذ مالیات بیش‌تر با هدف حفظ و ارتقای آستانه تحمل و مقاومت جامعه و اقتصاد کشور باید در چارچوب اصول مشخصی باشد و گرنه خود موجب تضعیف بنیه اقتصاد و کاهش مقاومت می‌شود. برای مثال افزایش نرخ مالیات با هدف کسب درآمد بیش‌تر نباید از نرخ استان‌های یا بهینه مالیات، بیش‌تر باشد چون در این صورت، تولید برای بنگاه‌ها، هزینه بیش‌تری داشته و با کاهش تولید، ظرفیت درآمد مالیاتی کاهش می‌یابد و نتیجه‌اش برخلاف اصول اقتصاد مقاومتی خواهد بود. انعطاف‌پذیری هرگز به معنای عدم ثبات قوانین و مقررات مالیاتی نیست بلکه هرگونه انعطاف نیز باید به‌طور شفاف تبیین و اعلام گردد. چون عدم شفافیت، مانع از جذب درآمد پایدار مالیاتی است و هرچه قوانین و مقررات، شفاف‌تر باشد، هزینه وصول مالیات کم‌تر شده که خود معیاری برای کارآمدی نظام مالیاتی است.

۴- خلاصه و نتیجه‌گیری

بررسی اقتصاد مقاومتی با رویکردی اسلامی نشان می‌دهد که تحقق کارآمد آن، نیازمند الزاماتی است که انعطاف‌پذیری نظام مالیاتی در این نوشتار به عنوان الزامی عقلی و شرعی مورد کنکاش و تأیید قرار گرفت. برخی از نتایج این مطالعه در زیر می‌آید:

- اقتصاد مقاومتی در چارچوبی فراتر از باورهای انسانی و ملی، بر اساس باورها و آرمان‌های دینی شکل می‌گیرد که هم از ضمانت اجرای بیش‌تری برخوردار هستند و هم به لحاظ نظام‌انگیزی، قوی‌تر و ماندگارترند.
- برای اندازه‌گیری انعطاف‌پذیری مالیاتی می‌توان از نسبت‌هایی هم‌چون نسبت مالیات بر واردات به کل درآمد مالیاتی نیز استفاده کرد این نسبت در کشورهای پیشرفته بسیار اندک است. اما در ایران حدود هفت درصد است که بیانگر حجم بالای واردات در تجارت خارجی و نوعی وابستگی اقتصاد ایران به مواد اولیه و کالاهای نهایی وارداتی است.

- اساساً در ذات آموزه‌های دینی و قوانین اقتصادی و غیراقتصادی در شریعت اسلامی، برای حفظ جامعه پایدار و تاب‌آور نوعی انعطاف‌پذیری اصولی وجود دارد.
- انعطاف‌پذیری در زمینه تعریف و گسترش پایه‌های جدید مالیاتی، با نرخ تناسبی، ضمن حفظ کارایی و ایجاد تثبیت اقتصاد، آستانه تاب‌آوری اقتصاد و جامعه در اقتصاد مقاومتی را افزایش می‌دهد.
- انعطاف‌پذیری در تعریف پایه‌های جدید مالیاتی در دولت با رویکرد اسلامی با نرخ تناسبی، بهتر و کارآمدتر از تغییر نرخ مالیاتی پایه‌های موجود می‌باشد و به نظر می‌رسد این ایده از مذاق و فرهنگ مالیات‌های شرعی قابل برداشت و با فقه اقتصادی سازگار باشد.
- برقراری نوعی مالیات مستقیم و ثابت به میزان دو دینار در سال بر اسب و یک دینار بر قاطر ضمن انعطاف‌پذیری در اصل برقراری مالیات شرعی در دولت امام علی (ع) بیانگر توجه به عدالت مالیاتی به‌خاطر تفاوت در ارزش اقتصادی این دو پایه مالیاتی در دوران آن حضرت است. در دوران امامت آن حضرت، میزان مالیات بر سایر پایه‌های مالیاتی کاهش یافت اما این پایه‌های جدید مالیاتی اضافه‌گردید یعنی انعطاف‌پذیری در گسترش پایه‌های مالیاتی و تخفیف مقدار یا نرخ مالیاتی در پایه‌های مالیاتی موجود بود.
- مالیات‌های استانی و محلی ضمن تخصیص بهینه منابع در مناطق مختلف، به‌خاطر افزایش انگیزه افراد در هر منطقه برای پرداخت مالیات، کارایی بیشتری داشته و می‌تواند آستانه تحمل مردم بومی را در چارچوب اقتصاد مقاومتی افزایش دهد.
- انعطاف‌پذیری مالیاتی شرط عقلی لازم برای انجام وظایف اقتصادی و غیراقتصادی هر دولتی است. این انعطاف‌پذیری از منظر شرعی، هم در آموزه‌های دینی ما آمده و هم در تاریخ صدر اسلام بوقوع پیوسته است. بنابراین فرضیه این پژوهش مبنی بر "الزام بودن انعطاف‌پذیری مالیات‌ها برای اقتصاد مقاومتی از نگاه عقل و شرع" تأیید می‌گردد.

- انعطاف پذیری نظام مالیاتی در اخذ مالیات بیش تر با هدف حفظ و ارتقای آستانه تحمل و مقاومت جامعه و اقتصاد کشور باید در چارچوب اصول مشخصی باشد و گرنه خود موجب تضعیف بنیه اقتصاد و کاهش مقاومت می شود.
- انعطاف پذیری هرگز به معنای عدم ثبات قوانین و مقررات مالیاتی نیست بلکه هرگونه انعطاف نیز باید به طور شفاف تبیین و اعلام گردد.

توصیه های سیاستی

- تصمیم گیران اقتصادی و مالیاتی، انعطاف پذیری در نظام مالیاتی کشور را به عنوان یک الزام برای اقتصاد مقاومتی مدنظر داشته باشند.
- تصمیم سازان نظام مالیاتی کشور در چارچوب اقتصاد مقاومتی برای تعریف پایه های جدید مالیاتی با نرخ تناسبی، می توانند از انعطاف پذیری بستر و زمینه شرعی در فقه مالیات ها بهره گیرند.

فهرست منابع

- ۱- اجتهادی، ابوالقاسم، "تحقیقی درباره خراج" مقالات و بررسی ها، دفتر ۵ و ۶، ۱۳۵۰، ص ۲۵-۵۵.
- ۲- آقا نظری، حسن، (۱۳۸۹) "ناهنجاری فرهنگی- اقتصادی درآمد مالیاتی کشور و راه حل ها با رویکرد آموزه های اسلامی"، معرفت اقتصادی، شماره دوم، سال دوم، صص ۱۰۸-۹۵.
- ۳- آیتی، محمد ابراهیم، تاریخ پیامبر اسلام، به کوشش ابوالقاسم گرجی، تهران، دانشگاه تهران، ۱۳۵۹.
- ۴- بلاذری، احمد بن یحیی، (۱۳۵۶ قمری)، فتوح البلدان، بیروت، دارالکتب العلمیه،
- ۵- بیات، اسدالله، (۱۳۵۶ش) منابع مالی دولت اسلام، تهران، انتشارات کیهان.
- ۶- تراب زاده، محمدعلی، (۱۳۹۳) تازه های حسابداری، جنبه های قانونی و فراقانونی دادرسی مالیاتی در ایران، مصاحبه با رئیس شورای عالی مالیاتی، اتاق حسابداران، شبکه اخبار اقتصادی و دارایی ایران.

- ۷- تقی‌پور، انوشیروان (۱۳۷۸) وقفه‌های جمع‌آوری مالیات، تورم و درآمدهای مالیاتی حقیقی دولت، مجله برنامه و بودجه، شماره ۴۲.
- ۸- پژوهان، جمشید، (۱۳۸۳) "چالش‌های نظام مالیاتی در اقتصاد ایران"، نشریه مجلس و پژوهش ش ۴۵ سال ۱۱، صص ۱۱-۲۶.
- ۹- جعفری لنگرودی، محمدجعفر (۱۳۹۸)، ترمینوزی حقوق، تهران، انتشارات گنج دانش، چاپ چهارم.
- ۱۰- حر عاملی، محمد بن حسن، (۱۳۹۱ ق) وسائل الشیعه، ج ۶، باب ۱۶، حدیث اول، بیروت، دار احیاء التراث العربی.
- ۱۱- حکمت نیا، محمود، (۱۳۸۱) "تبیین نظریه منطقه الفراغ"، نشریه اقتصاد اسلامی سال دوم.
- ۱۲- شهابی، محمود، ادوار فقه، چاپ سوم، تهران، دانشگاه تهران، ۱۳۵۷.
- ۱۳- شهرکی، جواد و شمس‌الدینی، مصطفی، (۱۳۹۰) "پیاپی‌سازی یک الگوی مالیاتی مناسب از منظر قوانین مالیاتی اسلام"، دو فصلنامه علمی- تخصصی مطالعات اقتصاد اسلامی سال سوم ش ۲ صص ۹۷-۱۲۴.
- ۱۴- صدر، سید کاظم، (۱۳۷۵) اقتصاد صدر اسلام، تهران دانشگاه شهید بهشتی.
- ۱۵- الصدر، السید محمد باقر، (۱۴۱۷ ق) اقتصادنا، مکتب الاعلام الاسلامی، الطبعة الاولى.
- ۱۶- کلینی، محمد، اصول کافی، ترجمه و شرح جواد مصطفوی، تهران، انتشارات علمیه اسلامی، بی تا.
- ۱۷- عرب مازار، عباس و زایر، آیت، (۱۳۸۷) "برآورد ظرفیت بالقوه اقتصادی مالیات در ایران" فصلنامه تخصصی مالیات، دوره جدید، شماره دوم، مسلسل ۵۰ صص ۲۵-۵.
- ۱۸- الماوردی، علی بن محمد، الاحکام السلطانیه، المکتبه التوفیقیه، قاهره، بی تا.
- ۱۹- محمودزاده، محمود، اصغرپور، حسین، (۱۳۸۶) "بررسی انعطاف‌پذیری و وقفه وصول درآمدهای مالیات مستقیم و غیرمستقیم در ایران" مجله علوم اقتصاد شماره اول صص ۲۲۲-۱۹۵.
- 20- ARUP International Development- (2011) Characteristics of a Safe and Resilient Community.
- 21- Cabinet Office (2011) Strategic National Framework on Community Resilience.

- 22- Choudhry, N. (1991). Collection Jags, Fiscal Revenue and Inflationary Financing, IMF Working Paper. No. 41.
- 23- Edwards C. (2009). Resilient Nation, London, Demos.
- 24- John Creedy and Norman Gemmell (2007) ،The Built- in Flexibility of Consumption Taxes, University of Melbourne, Australia.
- 25- Lance Gunderson, et. al (2000), Resilience. Emory University, Atlanta, USA.
- 26- Marine Nadia. P. Abesamie. et al (2006) Social Resilience: A literature Review on Building Resilience into Human.
- 27- Principles for a Modern and Efficient Tax System in an Independent The Scottish Government (2013),Edinburgh Scotland.
- 28- Safer Scotland (2013) Building Community Resilience.
- 29- Tanzi, V. (1997). Inflation, Lags in Collection, and the Real of Tax Revenue, Staff Paper, Vol. 24.